

Besættelsestiden i europæisk perspektiv

af professor Henning Poulsen

Det har længe undret mig, at interessen for besættelsesårene både i og uden for faget på ingen måde er taget af, men i det seneste tiår tværtimod vokset til ukendte højder. Da jeg for nogen tid siden bladrede i gamle avisudklip, så jeg, at jeg ved min disputats i 1970 havde sagt til en journalist, at nu mente jeg nok, besættelsen måtte være ved at være et afsluttet kapitel, og nu ville jeg beskæftige mig med noget andet, som jeg da også gjorde i de følgende år.

Men min spådom slog altså langt fra til, og senere studier har beriget os med et væld af detailviden, som jeg ikke skal besvære forsamlingen med. I stedet vil jeg rejse nogle grundlæggende spørgsmål, som jeg – med rette eller sikkert igen med urette – formoder, vil finde plads i historiebøgerne, når besættelsens traume er udlevet, og de fem år finder den beskedne plads, der rettelig tilkommer en episode, som i grunden kun spillede en beskedne rolle i udviklingen af det danske samfund.

Jeg vil stille tre elementære spørgsmål. For det første: hvorfor blev Danmark i det hele taget besat af tyske tropper? For det andet: hvad var årsagen til, at Danmarks besættelse fik en helt anden form end andre landes? Og endelig for det tredje og mest komplicerede: Hvordan reagerede myndigheder og befolkning på besættelsen?

Om det første spørgsmål må det

indledningvis slås fast, at det ikke havde sammenhæng med nogen dansk-tysk konflikt. Siden 1864 eller i hvert fald siden 1871 havde det været en hovedbestræbelse i dansk sikkerhedspolitik at opretholde et godt forhold til Tyskland. Neutralitetspolitikken havde aldrig været omstridt, af den simple grund, at den var uden acceptabelt alternativ. Det var så vidt jeg husker Estrup, der stillede det sådan op, at Danmark havde to muligheder: en alliance med Tyskland eller en protysk neutralitetspolitik. Der var enighed om at vælge det sidste, og det ændrede sig heller ikke, da Hitler kom til magten, som det sidst blev illustreret af, at Danmark som den eneste af Tysklands naboer tog imod tilbuddet om en ikke-angrebspagt i foråret 1939, skønt ingen tillagde den politisk værdi. Vi ser den da heller ikke nævnt som nogen tysk betænkelighed, da angrebet på Danmark et år senere blev planlagt.

Danmark blev besat som et led i Norgesaktioner, altså som et led i storkrigen. Og når vi skal forstå den og hele besættelsens karakter er det i flere henseende lærerigt at kaste et blik helt tilbage til 1914, til udbruddet af den europæiske trediveårskrig, hvis anden halvleg vi kalder 2. verdenskrig. For de to krige hænger sammen, og det var under første runde, konsekvenserne af det foregående århundredes folkelige mobilisering holdt deres indtog i storpolitikken.

Som bekendt blev spillet sat i gang af en episode i Sarajevo i juni 1914 – drabet på den østrig-ungarske tronfølger, Franz Ferdinand og hans kone, eller gemalinde, som man sagde dengang. I sig selv udløste det ikke storkrigen. Havde den østrig-ungarske regering fulgt sin umiddelbare indskydelse og straks iværksat en straffeekspedition mod Serbien, havde det højst givet anledning til verbale protester. Det var nemlig ikke meningen at erobre Serbien eller større

dele af det. Der var – syntes man – allerede slaviske folk nok inden for dobbeltmonarkiets grænser, så man ville nøjes med at bombardere Beograd og sætte sig i besiddelse af et par omstridte grænseposter, og i betragtning af den furore, attentatet vakte i alle europæiske hovedstæder, var det blevet accepteret, mens indtrykket endnu var frisk. I Skt. Petersborg erindrede zar Nikolai jo godt, at en af hans nære forgængere var blevet offer for et lignende attentat. Men i Wien tøvede man, ville først forsikre sig om, at man havde Tyskland i ryggen, og dermed blev episoden løftet ind i storpolitikken.

Jeg skal ikke gå ind på det omstridte spørgsmål om, hvad krigens årsager da var, men kun pege på en enkelt ting, nemlig den letfærdighed, hvormed de europæiske stormagter betragtede risikoen for krig. Vi ved i dag, at 1. verdenskrig blev en langstrakt affære, der kostede millioner af ofre. Men i sommeren 1914 talte erfaringen for noget helt andet. I det forløbne århundrede siden Napoleonskrigenes ophør, havde Europa oplevet en række krige. Men fælles for dem var, at de havde været kortvarige, ofte afgjort i et enkelt slag, hvorpå man sluttede fred. Opgør man de samlede tab i disse krige, når man ikke op på, hvad den amerikanske borgerkrig havde kostet i menneskeliv. Kejser Wilhelms løfte til soldaterne om, at de ville være hjemme igen, før bladene faldt af træerne, var nok holdt til den optimistiske side, men dog ikke ganske ude af trit med, hvad et århundredes erfaring havde vist.

Det rejser så det næste spørgsmål, nemlig hvorfor denne krig da kom til at trække ud i fire år. Ja, hvordan slutter en krig? Det mest almindelige er nok, at den slutter ved, at den ene part vinder, eller sagt med andre ord, at den anden part erkender sit nederlag. Men der er også den mulighed,

at begge parter opgiver håbet om at vinde og derfor slutter en remisfred. Hvis vi tænker os 1. verdenskrig rykket et århundrede tilbage i tid, var den efter al sandsynlighed endt i november 1914. For da var begge parters felttogsplan slået fejl. Tyskland havde ikke løbet Frankrig over ende, og det var ikke lykkedes nogen russisk millionhær at oversvømme Tyskland. Hvorfor mødtes man da ikke dengang til den ellers obligate fredskonference?

Problemet var, at krig, fred og storpolitik i det hele taget ikke længere var et eksklusivt anliggende for fyrster og regeringer. Det var nu nødvendigt at mobilisere allehånde folkelige bevægelser, partier, presse, parlamenter osv., hvad vi med ét ord kan betegne som offentligheden. Under Wienerkongressen havde de forsamlede fyrster uforstyrret kunne sidde og lægge puslespil. Men sådan så verden ikke længere ud. Hver regering skulle legitimere krigen over for offentligheden, og dertil krævedes, at man tegnede et fjendebillede af modstanderen, gjorde ham moralsk suspekt i den hjemlige offentligheds øjne. Tvang ingen nødvendighed til det, ville det at opgive krigen og gå i dialog med fjenden, nærme sig til at slutte en akkord med djævelen. Offentligheden fungerede som et svinghjul, der gjorde det vanskeligt at standse maskinen.

Blandt de bevægelser, man mobiliserede, må først og fremmest nævnes nationalismen, og det tog nogen tid at erkende, hvilke konsekvenser den kunne trække med sig. Vi ser det tydeligt, da Italien i 1915 blev betalt for at tilslutte sig ententen. Det blev tilbudt store landerhvervelser, ikke blot Trentino-distriktet, der blev betragtet som italiensk, måske med tvivlsom ret, men også Sydtyrol, som var notorisk østrigsk, og dertil en række besiddelser på den dalmatiske kyst, hvor kun enkelte bybefolkninger havde tilknytning til Italien. Og da det så faldt zaren

En konsekvens af det dansk-tyske samarbejde var kriminaliseringen af DKP sommeren 1941 og indespærringen af adskillige hundrede medlemmer af partiet i Horsørød-Lejren på ubestemt tid. Den pris var befolkningsflertallet villig til at betale.

for brystet, at Italien på den måde blev sluset ind i Balkanpolitikken, blev han stillet tilfreds med et løfte om at få Konstantinopel. Sådan.

Da krigen så sluttede i 1918, lod disse aftaler sig ikke realisere. I nationalismens kølvand fulgte den nationale selvbestemmelsesret. Den var på ingen måde tænkt som et almindeligt paradigme for, hvordan Europakortet skulle se ud, men dog som en faktor, der begrænsede tabernes afståelser. Nuvel, Rusland var ude af billedet, men Italien følte sig snydt, og hvad der på sigt var vigtigst: National selvbestemmelsesret gled i den vestlige verden ind i bevidstheden som et led i demokratiet. Det skal jeg vende tilbage til.

At Danmark undgik at blive involveret i denne krig, skyldtes helt enkelt, at vi ikke blev tillagt nogen strategisk betydning. Den britiske flåde tumlede nok med ideer om at trænge ind i Østersøen, især for at bringe forsyninger til den russiske allierede. Men efter Kielerkanalens åbning

kunne den tyske flåde uhindret operere på begge have, så den idé måtte opgives og med den tanken om at bruge Danmark som forsyningsbasis. Dermed var dansk territorium også uinteressant for Tyskland. Derimod oplevede vi jo det ret enestående, at vi ved genforeningen opnåede en territorial gevinst af en krig, vi ikke havde taget del i.

Som bekendt sluttede 1. verdenskrig med en våbenstilstand i 1918. Det var konsekvensen af, at den tyske hærledelse i september indså, at krigen var tabt. Men sådan tog det sig ikke ud for den tyske offentlighed. Rusland var slået, og de tyske hære stod stadig inde i Belgien og Frankrig. Kendt er den såkaldte dolkestødslegende, som florerede i højrekredse, hvorefter nederlaget skyldtes revolutionen i de første dage af november. Men selve den opfattelse at krigen ikke var tabt på slagmarken, havde en langt videre udbredelse. Da frontsoldaterne vendte hjem i december 1918 hilste den socialdemokratiske leder, Friedrich

Ebert, nu tysk ministerpræsident, dem med ordene: "I, der vender hjem ubesejrede". Når Versailles-traktaten den følgende sommer vakte en sådan storm af protester, skyldtes det ikke mindst, at man ud fra den opfattelse havde forventet noget, der mere lignede en remisfred, og da Hitler år senere slog ind på sin ekspansive udenrigspolitik, kunne han gøre det med baggrund i, at man sådan set ikke rigtig havde tabt den foregående krig.

På flere måder var kniven hvæset til anden omgang, og da Hitler kom til magten i 1933, kunne han drage fordel af vigtige ideologiske momenter. At Versailles-freden var en straf for Tysklands skyld i krigen, fortonede sig, som årene gik og man begyndte at tænke mere statisk. Det er stærkt kritiseret, at vestmagterne tøvede så længe, før de greb ind. Men det var ikke så ligetil. Da Hitler indførte almindelig værnepligt i 1935 og året efter lod sine tropper rykke ind i det demilitariserede Rhinland, var det nok traktatbrud, men på den anden side tiltog Tyskland sig jo kun rettigheder, som alle andre suveræne stater havde. Og da han i 1938 indlemmede først Østrig og siden Sudeterlandet, kunne han henvise til den nu alment anerkendte nationale selvbestemmelsesret. Både England og Frankrig ville have svært ved over for den hjemlige offentlighed at legitimere en krig på det grundlag. Først da Hitler i marts 1939 overskred den nationale begrænsning og tog hele Tjekkiet, var vejen banet for et effektivt modspil, som 3. september udløste den nye storkrig.

Der er sagt og skrevet meget om Hitlers lynkrisstrategi, en krig af korte, effektive angreb, og sådan tager det sig også ud, når vi betragter felttogene mod Polen i september 1939, mod Danmark-Norge i april og mod Frankrig og nederlandene i maj-juni 1940. Men man glemmer, at det

sidstnævntes heldige udfald langt oversteg Hitlers egen forventning.

Mens man ved udbruddet af 1. verdenskrig havde ventet en kortvarig krig, regnede man i begge lejre nu, bygget på ny erfaring med en langvarig opslidningskrig. Vestmagterne planlagde en offensiv i foråret 1941, hvor man ville have nået det nødvendige militære potentiale, og at heller ikke Hitler regnede med en hurtig sejr, fremgår tydeligt af, at han iværksatte den risikable aktion mod Norge, som også Danmark blev inddraget i. For hvad var begrundelsen for at besætte Norge? Det var dels at skaffe baser, så de tyske ubåde kunne operere i Atlanten, dels at beskytte leverancerne af svensk jernmalm. Men efter Frankrigs nederlag i juni, var begge disse problemer løst. Den tyske flåde fik langt bedre ubådsbaser i Bretagne, og skulle importen af jernmalm fra Sverige blive standset – hvilket ikke længere var sandsynligt – kunne den nu erstattes af fransk. Så i bakspejlets klare lys kan vi se, at Danmarks besættelse var et resultat af en militær fejldisposition. Danmark blev besat, fordi Hitler som alle andre forventede, at den nye krig ville komme til at ligne den foregående. Ellers var aktionen meningsløs.

At den såkaldte Operation Weserübung skulle indbefatte en besættelse af hele Danmark, var ikke på forhånd klart. Endnu i februar var det tanken at give den danske regering et ultimatum, som overlod den tyske flåde Frederikshavn og Skagen – man forestillede sig en tysk administration af Hjørring amt – og dertil fri militær passage ad de jyske jernbaner. Ved månedens slutning kom så det tyske flyvevåben frem med et krav om øjeblikkelig besiddelse af Aalborg lufthavn, og den havde ikke tid til at vente på, at Danmark tog stilling til et ultimatum. Det synspunkt kan godt nok undre os en del. For i praksis tog det jo kun den danske

regering halvanden time at bøje sig, og så længe kunne de tyske fly nok vente. At man uden større diskussion stregede Frederikshavn og Skagen ud i planlægningspapirerne og skrev Dänemark i stedet, hang nok dels sammen med, at der hele tiden havde været tvivl. I januar havde Danmark som helhed været inde i billedet, og dels skyldtes det vel, at det tyske flyvevåben var repræsenteret af Herman Göring, Hitlers højre hånd, hvis ord måtte være lov. Og endelig var en total besættelse af Danmark jo den enkleste løsning.

Så skal vi alt i alt angive årsagerne til, at Danmark blev besat, må vi først og fremmest pege på, at man nu som før så krigen i den forriges spejl, at også Hitler gik ud fra, at krigen igen ville blive langvarig.

Lad mig tilføje, at sådan set havde den ikke behøvet at blive det. I slutningen af maj 1940 diskuterede det engelske krigskabinet i tre dage et forslag fra udenrigsministeren, Lord Halifax om via Italien, som endnu ikke var med i krigen, at søge sluttet en fred. Chamberlain var principielt betænkelig på grund af mistillid til Hitler – han havde snydt ham i München – men Churchills standpunkt var, at hvis man kunne købe en fred med territoriale indrømmelser, skulle man gøre det. Det mente han blot ikke man kunne. Hitler ville i det mindste kræve Royal Air Force udleveret, som England jo i november 1918 havde lagt beslag på den tyske flåde. Det ejendommelige er, at Hitler under interne diskussioner i de samme dage lagde vægt på, at en ødelæggelse af det britiske imperium ikke var i tysk interesse, men kun til fordel for Amerika. Så han ville faktisk efter eget udsagn have været tilfreds med at få de tabte kolonier tilbage eller erstatning for dem, mest af prestige Grunde. Nuvel, det vidste man ikke i London, og man vendte ikke siden tilbage til sagen.

At Danmark blev besat, havde intet med det dansk-tyske forhold at gøre, og det samme gælder den særlige status, Danmark fik blandt de tyskbesatte lande. Norge fik eksakt det samme tilbud om indadtil at fungere videre som en suveræn stat, og siden fik Holland og Belgien noget tilsvarende. Forskellen beroede alene på, at Danmark som den eneste bøjede sig under protest, mens Norge svarede nej og erklærede, at der ved det tyske angreb var indtrådt krigstilstand, hvad regering og Storting så ganske vist fortrød om aftenen. Men det er en anden sag.

For at forstå Hitlers ”storslåede tilbud” for nu at bruge hans eget udtryk skal vi igen tilbage til 1. verdenskrig. Indmarchen i Belgien, hvis neutralitet også Tyskland var garant for, havde vakt et ramaskrig og i det mindste været medvirkende til, at England gik ind i krigen. Det var dårlig propaganda at angribe en lille nabostat, man intet udestående havde med, og for Hitler, der selv havde svunget sig op som agitator, var propaganda en alvorlig sag. Derfor foreslog han allerede i november 1939, da talen var om Holland, at forsøge, hvad han siden kaldte en fredelig besættelse, hvor man mod fri indmarch fortsat skulle respektere den indre suverænitet. Ideen var altså væsentligt ældre end den om at invadere Danmark. Men det var kun her, den blev realiseret.

Hvad det så nærmere indebar, lå ikke på forhånd ganske klart. I de planlægningspapirer, værnemagten overrakte Hitler 2. april, hvor invasionsdatoen blev fastsat, taltes om en tysk rigsbefuldmægtiget, som skulle føre kontrol med de danske myndigheder, og i en skrivelse midt i marts havde den daglige leder af værnemagtens overkommando, general Keitel, talt om en af føreren udnævnt rigsbefuldmægtiget, altså en ganske magtfuld person. Hitler lagde dog vægt

Hvem er med i Antikominternpagten ?

November 1941 tilsluttede Danmark sig efter tysk pres antikominternpagten, hvis formål var at bekæmpe den internationale kommunisme. Det tidligere neutrale Danmark kom dermed i et hidtil uset internationalt selskab, hvilket førte til de første demonstrationer mod den førte politik i København. (Hvem - hvad - hvor 1943).

på, at forholdet kom til at se så normalt ud som muligt, og fastholdt, at man skulle bruge de sædvanlige diplomatiske kanaler. Derfor blev løsningen, at ansvaret som hidtil blev placeret i den tyske udenrigstjeneste, så den tyske gesandt Renthe-Fink blot fik en ekstra titel og lidt mere personale. Men stadig opererede han i sin egenskab af gesandt, og da han blev afløst af Werner Best i 1942, blev denne ganske vist som følge af telegramkrisen ikke akkrediteret kongen som gesandt og kaldte sig kun rigsbefuldmægtiget. Men i praksis gjorde det ingen forskel.

Det betød, at den politiske kon-

takt til Danmark kom til at ligge hos en tysk myndighed, hvis egen kompetence stod og faldt med, at Danmark stadig blev regnet som en suveræn stat, og det var et af de momenter, der stabiliserede Danmarks særlige status. Den tyske udenrigstjeneste lagde i egen interesse vægt på at fremhæve de fordele, ordningen indebar. Det oprindelige propagandahensyn mistede nok momentum i 1941, da Sovjet og USA kom ind i krigen, så der ikke var større neutrale magter at tage hensyn til. Men det styrkedes igen, da den svigtende krigslykke gjorde det nødvendigt at tage hensyn til mindre stater som

Sverige og Finland. Dertil kom så fra 1941 økonomiske hensyn, da det viste sig, at Danmark ikke blev den økonomiske belastning for Tyskland, man oprindeligt havde troet, men tværtimod et aktiv. Forhandlingspolitikens varmeste støtte kom til at ligge i det tyske levnedsmiddelministerium, som fremhævede betydningen af det danske landbrugs leverancer af smør og svinekød. En nylig undersøgelse har vist, at de tal, det opgav, hvorefter Danmark skulle tegne sig for ca. 10 % af det tyske forbrug, er kraftigt overdrevne. Reelt var der kun tale om cirka det halve. Men lidt har også ret, og lægger vi alle tal sammen, når vi til det resultat, at Danmark for besættelsen som helhed bidrog til den tyske økonomi med et overskud, der svarer til 1-2 promille af det tyske nationalprodukt. Og i september 1943 fremhævede statssekretæren i det tyske levnedsmiddelministerium i stærke vendinger, at leverancerne fra Danmark afhang af folkestemningen og dermed af, at man fortsatte en lempelig kurs. Endelig kom i de sidste besættelsesår, da modstanden satte ind, hensynet til ro og orden ind i billedet. En dansk regering bidrog til at holde befolkningen i ro, mente man.

Derfor blev Danmarks suverænitæt eller i det mindste forestillingen om den bibeholdt til krigens afslutning. Efter 29. august 1943 trådte departementscheferne i regeringens sted, og der kom ingen civil tyske forordningsret som f. eks. i Norge. Også opfattelsen af, at der ikke var krigstilstand mellem Danmark og Tyskland blev bibeholdt til det sidste. Det kom til at volde nogle problemer, da man efter befrielsen skulle begrunde retsopgøret, der jo gjaldt landsforræderi, og man mente først at have fundet en tysk krigserklæring i general von Hannekens proklamation af undtagelsestilstanden 29. august, idet den blev erklæret i

henhold til Haager Landkrigskonventionen, som kun gjaldt i krig. Men ak, det var desværre en oversættelsesfejl. I den tyske original brugtes udtrykket "im Sinne", altså analogt med, og det er nogen ganske andet. Det er også værd at bemærke, at da den danske regering 29. august holdt sit sidste møde, benyttede den ikke anledningen til at konstatere, at der nu efter hærens afvæbning og internering var indtrådt krigstilstand. Begge parter var interesseret i at opretholde den størst mulige grad af normalitet.

På forhånd havde den tyske værnemagt været skeptisk over for den såkaldte fredsbesættelse, der jo lod den stå med potentielt fjendtlige hære i ryggen. Chefen for Norgesaktion, general von Falkenhorst måtte beroliges med den betragtning, at når den tyske hær først stod i landet, kunne man jo gøre, hvad man ville, og muligheden for, at Danmarks særstatus faldt bort, lå altid som en sort sky over himlen. Når vi derfor skal vende os mod det tredje spørgsmål, nemlig om danskernes og de danske myndigheders reaktion på besættelsen, må vi først gøre os klart, hvad alternativet var, som det fremgår af udviklingen i andre besatte lande.

Samarbejdet var ikke et særdansk fænomen. Det fik blot en særlig form. Ifølge Haager Landkrigskonventionen, som blev fulgt i Vesteuropa, indtrådte besættelsesmagten i regeringens rolle, og administration og politi fungerede videre efter dennes ordrer. De statslige organer fungerede altså videre der som i Danmark. Men at de var underlagt tysk kommando betød f. eks., at det ikke blev det tyske, men det norske politi, der kom til at foretage interneringen af de norske jøder. De statslige myndigheder udførte opgaver i tysk interesse ligesom de danske, blot i en mere ufri stilling. Samarbejde under en eller anden form kunne intet samfund unddrage sig. Så generelt kan vi ikke tale om, at

der forelå et valg i Danmark. Samarbejde var nødvendigt.

Ser vi på situationen, som den forelå i 1940, kan vi heller ikke sige, at modstand var et alternativ. Snarere tværtimod. Det skyldtes vel først og fremmest graden af normalitet, at danske politikere reagerede så forholdsvis koldsindigt på besættelsen. Kendt er Scavenius's erklæring af 8. juli 1940 om de store tyske sejre, der slog verden med forbavselse og beundring, en lidt uheldig formulering, som han vedgik det efter krigen. Men lad os se lidt på, hvordan reaktionen blev i andre lande.

Læser vi det brev, det norske Stortings præsidentskab 17. juni 1940, den dag Frankrig kapitulerede, skrev til Hitler, fremstår Scavenius næsten som en hard-boiler. I ydmyge vendinger erkendte nordmændene, at naturligvis kunne hverken kong Haakon eller kronprins Olav vende tilbage, men var der dog ikke, skrev de, en mulighed for, at den lille prins Harald, som var født i Norge, engang ad åre, kunne vende hjem og overtage den norske trone? Det fik de ikke svar på, men sommeren over forhandlede præsidentskabet med rigskommissær Terboven om at få oprettet et såkaldt norsk rigsråd med genoprettelse af et vist mål af norsk suverænitet. Dette rigsråd skulle være selvsupplerende og overtage den magt, der hidtil havde ligget hos kongen, regeringen og Stortinget selv. Man var altså rede til at ofre demokratiet for et vist mål af national selvstændighed med det eneste forbehold, at Rigsrådet ikke måtte rumme for mange nazister. Til al lykke slog Hitler forhandlingerne over ende. Han ville have Quisling, hvis folk da 25. september blev udnævnt til såkaldte kommissariske statsråder – uden at det betød nogen svækkelse af rigskommissærens almagt.

Går vi til Holland, ser vi en til-

svarende villighed til at vinke farvel til det parlamentariske styre. Partierne blev her opløst eller opløste sig selv, og i stedet dannedes en bredt favnende bevægelse, der kaldte sig Den nederlandske Union. Den var ikke nazistisk, så sig tværtimod som et modspil til de hollandske nazister og blev derfor efter nogen tid forbudt. Men demokratisk var den på ingen måde.

Der er vel ingen steder, flugten fra demokratiet så stærkt kom til udtryk som i Frankrig. Efter våbenstilstanden eksisterede der stadig et suverænt Frankrig i den ubesatte del af landet, og den skelsættende beslutning, Nationalforsamlingen traf, da den mødtes i Clermont-Ferrant i juli 1940, skyldtes intet tysk pres. Men den vedtog med 95 %'s flertal simpelthen at afskaffe republikken og overlade al magt til den gamle, reaktionære marchal Petain. Han kunne give Frankrig en ny forfatning, genindføre monarkiet, om han ville. Det var den nationalforsamling, der var valgt ved folkefrontens sejr i 1936, bortset fra, at kommunisterne ved krigsudbruddet var blevet udelukket. I senatet var der kun en enkelt, der stemte imod. Det var den gamle markis Chambrun, og han anførte kun en personlig grund. Han var, forklarede han, en efterkommer af Lafayette, og derfor kunne han altså ikke stemme for at afskaffe republikken.

Disse bevægelser bort fra demokratiet ligger på en måde i forlængelse af den europæiske udvikling i de foregående årtier. Lige efter afslutningen af 1. verdenskrig var parlamentariske forfatninger i fremmarch, styrkedes, hvor de allerede fandtes, og blev som en selvfølge indført i de syv nye stater i Østeuropa. Men derpå gik udviklingen den modsatte vej. Italien og Tyskland blev diktaturstater ligesom Spanien og Portugal, og i de syv nye stater var det kun Finland, der ved krigsudbruddet var parlamentarisk

styret. Demokratiet var på retur, og Tysklands sejr over Frankrig kunne læses som en dom over det. Det duede ikke. Det var for svagt i forhold til de handlekraftige diktaturer.

Det rejser med des større styrke spørgsmålet om, hvorfor antiparlamentarismen i Danmark kom til at spille en så beskedne rolle, som den gjorde. Vi kender nok Højgaardgruppens henvendelse til kongen i november 1940 om dannelse af en upolitisk regering uafhængig af rigsdagen, og visse røster kom også til orde i offentligheden. Men i det store hele var der kun tale om små kredse af folk, der med Kaj Munks ord ikke havde haft børn med demokratiet. Regeringen gav dem en vis indrømmelse ved i juli at optage et par upolitiske ministre. Men i det hele var den politiske reaktion i Danmark spag. Hvorfor egentlig? Var vi danskere bedre demokrater end andre? Det vil vi gerne tro, men...

Den engelske militærhistoriker Liddell Hart har i anden sammenhæng peget på noget, der adskilte Danmark fra andre lande. Det havde ikke oplevet et militært nederlag. Nok havde det kapitulert. Men det havde ikke levet med i dages og ugers op- og nedture afsluttet med et sammenbrud. Den betragtning har nok relevans ved en sammenligning med Frankrig. Men ellers må vi nok mest hæfte os ved den enkle kendsgerning, at trods besættelsen fungerede det parlamentariske system stadig i Danmark og blev betragtet som et værn for befolkningen.

Når vi altså sammenligner reaktionerne i Danmark med dem, vi kender fra andre besatte lande, må vi vel sige, at alternativet til det politiske samarbejde ikke umiddelbart var modstand, men snarest må beskrives med ord som underkastelse eller selvgivelse.

Jeg skal ikke gå i detaljer med samarbejdspolitikken, blot fremhæve to ting.

For det første var også den danske regering af den opfattelse, at krigen og dermed besættelsen ville blive af længere varighed. Ofte stilles det spørgsmål, om regeringen og navnlig Scavenius troede, Tyskland ville vinde krigen. Det lader sig vanskeligt afgøre, men er også af begrænset relevans. Man måtte indstille sig på, at besættelsen ville vare ved, så langt man kunne se frem i tiden, og for øvrigt havde man vel også en forestilling om, at det danske styre kunne bevares, selv efter en tysk sejr.

Det sidste var urealistisk. Hitler ville ikke tolerere en demokratisk enklave i det storgermanske rige, han drømte om. Da man i sommeren 1940 indledte en storstilet økonomisk støtte til de danske nazister, var begrundelsen, at partiet skulle bygges op, så det engang kunne overtage regeringsmagten. Hitler forestillede sig sit nye rige som en parallel til Romerriget, hvor Rom selv og dets forbundsfaller var våbenbærende, provinserne udbytningsobjekter. Tilsvarende skulle blandt andet danskerne være del af det storgermanske riges herrefolk, og derfor skulle de ikke blot undertrykkes, men måtte vindes for sagen. Det var begrundelsen for, at Waffen-SS som indledning til det germanske våbenbroderskab begyndte at hverve frivillige i Danmark i maj-juni 1940 og siden også i Norge, Holland og Flandern. Tilsvarende blev de norske og hollandske krigsfanger straks frigivet, i Belgien de flamske, men ikke de vallonske.

Da sejren så i sommeren 1940 syntes inden for rækkevidde, og fredsordningen derfor blev opfattet som et preserende problem, gik Hitler mere direkte til værks, satte som nævnt Quislingfolkene i spidsen for den norske administration og begyndte en løbende udskiftning i den hol-

landske, så hollandske nazister blev placeret på ledende poster. I oktober 1940 gik da den nazistiske afdeling i det tyske udenrigsministerium ind for, at man også i Danmark skulle søge at bringe nazisterne til magten. Det blev som bekendt opgivet, da det i november stod klart, at krigen skulle føres videre med Ruslandsfelttoget, og det er tvivlsomt, om den danske regering egentlig tog den nazistiske trussel alvorligt. "Gud bevare kongen og Frits Clausen", sagde man under krigen – i den tro, at Danmark undgik Norges skæbne, fordi selv tyskerne kunne se, at den danske fører var umulig. Det var nu ikke tilfældet. Faktisk var hans skudsmål bedre end Quislings, om hvem rigskommisær Terboven brugte ord som rablende vanvittig og positivt stupid. Men i Danmark havde man foreløbig et sikrere alternativ. Nazisterne ville først for alvor blive interessante, når krigen var vundet.

I forhandlingerne stod den tyske part naturligvis i en overmægtig position. Men den var svær at udnytte. Som nævnt afhæng den tyske udenrigstjenestes egen kompetence af, at Danmark stadig figurerede som suverænt, og truslen om at ophæve "løfterne af 9. april", som man sagde, var derfor normalt for grov til at kunne bruges, skønt det skete i en enkelt, særlig kritisk situation. Hvad man havde brug for i det daglige, var begrænsede sanktioner, og dem kunne man sådan set have fundet på det økonomiske område. Men her kom de anarkiske tendenser, der prægede Hitler-Tyskland ind i billedet. Økonomien blev forhandlet af de økonomiske ressorts, og de ville ikke lade politiske hensyn gribe ind i deres egne affærer. De spillede selv hårdt ud, da de i april 1940 satte det som betingelse for de livsvigtige leverancer af kul, at Danmark lod dem hverve dansk arbejdskraft, hvad der efterhånden førte til, at over 60.000 danske

arbejdere blev beskæftiget i Tyskland – ikke blot 30.000, som man kan læse de fleste steder. Men til støtte for politikken ville man ikke gå længere, end man gjorde i januar 1941, da man på opfordring udsatte handelsforhandlingerne i et par uger, mens Renthe-Fink arbejdede for en dansk regeringsomdannelse. Alt i alt betød det, at det dansk-tyske forhold i ikke ringe grad fik karakter af en dialog, hvor man fra tysk hold måtte anføre gyldige grunde for danske indrømmelser, først og fremmest naturligvis værnemagtens sikkerhed.

Frem til 1943 er der ikke rimelig tvivl om, at befolkningen bakkede op om regeringen. Hvordan man end vil tolke rigsdagsvalget i marts 1943, hvor hovedsagen naturligvis var at demonstrere, hvor ringe tilslutning de danske nazister havde, var den høje valgdeltagelse udtryk for tillid til regeringspartierne, hvad man så end mente om den politik den i detaljer skulle føre. Augustoprøret i 1943 var heller ikke vendt mod samarbejdspolitikken som sådan. Der var tale om civil ulydighed. Man fulgte ikke regeringens henstillinger. Men i de resolutioner, der blev vedtaget i de strejkende byer leder vi forgæves efter paroler som "norske tilstande" eller lignende. Det er symptomatisk, at det mest repræsentative af de illegale blade, Frit Danmark, ikke foreslog nogen afbrydelse af det politiske samarbejde, men blot at regeringen Scavenius blev afløst af en rent parlamentarisk regering. Det var Scavenius i øvrigt enig i og foreslog Werner Best det. Men denne afviste det naturligvis, vel vidende, at hans politik i Danmark i Berlin blev kritiseret for at være for blødsøden.

Det leder frem til den anden måde, danskerne havde at reagere mod besættelsen på, nemlig modstand. Også her kom Danmarks særlige status til at

spille en bestemmende rolle. Modstanden i Danmark fik en anden karakter end navnlig den norske. I Norge dominerede den defensive, civile modstand. Den rettede sig først og fremmest mod Quislingstyrets forsøg på at nazificere det norske samfund. Man oplevede, at da det norske politi i efteråret 1940 fik en høflig opfordring til at melde sig ind i NS, reagerede 40 % af Oslos politi positivt. Hvis ikke politimesteren senere var blevet henrettet som modstandsmand, var han efter krigen blevet dømt for medlemskab af NS. Norsk modstand tog i de første år sigte på at undgå lignende udviklinger i andre samfundsgrupper, der kom i søgelyset. Mest kendt er kirkekampen og Quislings forsøg i 1942 på at få norske lærere til at melde sig ind i en nazistisk lærerkorporation. Disse forsøg måtte den norske hjemmefront søge at imødegå ved moderate paroler, som kunne vinde bred tilslutning. Eksempelvis fik de norske lærere tilsendt et standardsvar, som rummede et afslag holdt i urbane vendinger, hvis enslydende tekst ikke bragte den enkelte i søgelyset. Men sabotage tog man afstand fra. Det er tilfældigt, men symbolsk, at den samme aften i september 1942, da Christmas Møller i BBC's danske udsendelser fremsatte den første opfordring til sabotage i Danmark, talte det krigsførende Norges statsminister Einar Nygaardsvold i den norske Londonradio og fordømte sabotagen. Det skete på opfordring af Hjemmefronten, der brugte udtrykket terrorisme om et nyligt kommunistisk attentat. I Norge gjaldt det om at bevare en bred enighed, og sabotagen var absolut lige så upopulær i Norge som i Danmark, snarest mest i Norge, hvor den trak tyske repressalier med sig. Helt frem til 1944 var sabotagen i Norge stort set kun et anliggende for de norske kommunister, der i modsætning til de danske stod uden for modstandens ledelse.

I Danmark dominerede de offensive, militært betonedede modstandsformer. Her var målet ikke at værges mod nazificering. Det var der intet behov for. Her gjaldt det at yde et bidrag til den allierede krigsførelse, gennem sabotage, opbygning af en illegalt hær og militær efterretningsvirksomhed. Det er det, vi kalder spionage, når de andre gør det. Af disse tre elementer var det sabotagen, der var synlig og derfor omstridt, skønt den ikke her trak synlige tyske repressalier med sig. I et vist omfang gjorde den det jo nok. I 1944 gik tyskerne over til at gengælde sabotage med den såkaldte schalburgtage, rettet mod blandt andet populære steder som Tivoli, ligesom likvideringer blev gengældt med clearingdrab. Men det besynderlige er, at tyskerne aldrig kædede tingene sammen og aldrig påtog sig ansvaret. De blev fremstillet som handlinger begået af ukendte gerningsmænd, og faktisk blev det en udbredt opfattelse, at det var Schalburgkorpset eller andre danske nazister, der stod for dem. Den tyske tavshed er sær. For hvis terror skal virke, må man vedkende sig den. Men i Danmark overlevede stadig de tyske myndigheders forsøg på at tage sig ud som pæne mennesker. Det spillede også en rolle for, at de i oktober 1943 ret uhindret lod de danske jøder undslippe til Sverige.

Vi skal frem til 1943, før vi i brederne forstand kan tale om en dansk modstandsbevægelse, og når vi tager dens militære karakter i betragtning, ligger Danmark i så henseende på linie med andre lande. Spørgsmålet er imidlertid, om den stigende tilslutning til modstanden i krigens sidste år skal tolkes som en tilsvarende afstandtagen fra det politiske samarbejde. Logisk skulle den gøre det, og de, der ved med sig selv, at deres holdninger er absolut konsistente, må naturligvis afvise tanken om, at man kunne være tilhænger af begge dele. Men vi andre

Efter at kommandanten for Frikorps Danmark C.F. von Schalburg var faldet på østfronten 2. juni 1942 afholdtes der i København en stort anlagt mindehøjtidelighed for ham i København med deltagelse af fremtrædende repræsentanter for det officielle Danmark.

må vel tænke os lidt om, og i hvert fald er det påfaldende, at den illegale presse og siden Frihedsrådet, som blev oprettet i september 1943 undgik direkte konfrontation med regeringen og regeringspartierne. Det er dobbelt sært, fordi hovedparten af modstandsgrupperne blev skabt af folk fra dansk politiks yderfløje, folk der politisk stod i modsætning til de regerende lag. Men det havde to grunde.

For det første blev opinionen i Danmark domineret af den engelske radio, og England tog ikke afstand fra den danske regering. I sin indberetning om Danmarks kapitulation 9. april skrev den britiske gesandt i København, at han meget godt forstod, at den ikke kunne handle anderledes, og hovedsynspunktet i britiske regeringskredse var, at Danmark var et venligtsindet og demokratisk land, og at de særlige vilkår i nogen grad begrænsede tyskernes bevægelsesfrihed. I de første år kunne BBC's danske udsendelser nok rumme hasarderede påstande som dem, der udløste demonstrationerne ved tilslutningen til Antikomintern-

pagten i november 1941, men fra marts 1942 blev parolen lagt fast. Man kunne godt kritisere bestemte regeringshandlinger og enkelte medlemmer af regeringen, navnlig Scavenius og de andre upolitiske ministre, men ikke regeringen eller samarbejdet som sådant. Det måtte også den danske modstandsbevægelse rette sig ind efter.

For det andet og måske vigtigste beherskedes sindene under krigen af en forestilling om et bredt dansk sammenhold. Lad den være aldrig så mytisk. Den var i sig selv en politisk faktor. Og modstandsbevægelsen var ikke tilfreds med at være en skare oprørere. Frihedsrådet så sin og modstandsbevægelsens fremtid som bærere af dette nationale sammenhold og undgik derfor helst at støde nogen danske fra sig. Ved danske forstod man naturligvis ikke alle danske statsborgere. Den afgørende kridtstreg under besættelsen var trukket mod de danske nazister og andre, der sympatiserede med Tyskland. Mod dem gik der et nationalt skel – de betragtedes som landsforrædere – mens modsætningen mellem modstandsfolk og politikere vedblev

kun at være en politisk modsætning. Modsat i Frankrig brugte den danske modstandsbevægelse aldrig udtrykket kollaboration om samarbejdspolitikken.

Det er baggrunden for, at de to parter, modstandsbevægelsen og politikerne endte med 5. maj at danne regering sammen, mens i Frankrig de ledende Vichypolitikere blev dødsdømt og henrettet. Frihedsrådet betegnede ikke sig selv som en regering og havde ikke til hensigt at overtage magten ved befrielsen, hvad det i øvrigt også savnede britisk støtte til. Den tilnærmelse, der kom i stand, beroede mest på, at kredsen af ledende politikere nølende accepterede, at modstandsbevægelsen i krigens sidste måneder havde vundet et sådant gehør i befolkningen, at et kompromis var nødvendigt. Det skete først efter den københavnske folkestrejke i sommeren 1944, hvor det viste sig umuligt at få den afsluttet, før Frihedsrådet havde blåstemplet det spinkle kompromis. Det gjorde i øvrigt også indtryk i London, hvor man havde været skuffet, da man fik at vide, hvem den anonyme betegnelse faktisk dækkede, og derfor sjældent omtalte det i de danske udsendelser. Det ændredes nu, og i det hele fik situationen i maj 1945 præg af den dramatiske skærpelse af forholdene, der fandt sted i krigens sidste måneder.

Lad os forestille os, at attentatet mod Hitler 20. juli 1944 var lykkedes og de militære kupmagere havde overtaget magten i Tyskland. Deres baggrund svarede nøje til den militære vurdering, den tyske hærledelse havde anlagt i september 1918, nemlig at krigen var definitivt tabt, og at det derfor gjaldt om at slutte fred på hvad vilkår, man nu kunne få. Det allierede krav om ubetinget kapitulation kunne nok synes en hindring. Men det havde også gjaldt for Italien, hvor de allierede året før havde ladet sig stille tilfreds med, at det sluttede våbenstilstand

uden særlige betingelser. Så det havde været en mulighed, at Danmarks befrielse da var blevet rykket nogle måneder frem.

I så fald havde vi fået en ny samlingsregering, hvor man for et syns skyld havde optaget nogle få repræsentanter for kommunisterne – Sovjet var jo nu en stor allieret – og måske andre modstandskredse. Sandsynligvis havde vi fået et retsopgør, der nogenlunde svarede til Frihedsrådets forslag fra november 1943, dvs. uden dødsstraf, og i alle tilfælde var det blevet mindre omfattende, fordi anledningen var mindre og fordi den antityske stemning ikke var blevet skruet så tårnhøjt op, som det skete i krigens sidste måneder. I Viborg måtte borgmesteren gå af i april 1945, fordi hans autoværksted havde repareret biler for dem, man ikke måtte reparere biler for, og det nyttede ikke noget, at han gjorde opmærksom på, at det jo var noget, alle havde vidst, da han blev valgt i maj 1943. Tiden var en anden.

Konflikten mellem modstandsbevægelsen og besættelsesmagten eskalerede voldsomt, af grunde det ikke er helt let at gennemskue. I Norge var udviklingen i det mindste ikke nær så voldsom, skønt nordmændene jo måtte vente lige så længe på befrielsen. Men gør vi tallene op, kan vi se, at 90 af de registrerede 116 clearingmord faldt efter oktober 1944, at hovedparten af de tyske henrettelser fandt sted fra februar til april 1945, og at 100 af modstandsbevægelsen 400 likvideringer alene blev foretaget i april, samtidig med, at sabotagen i stigende omfang blev rettet mod virksomheder, hvis produktion måske ikke havde den store strategiske betydning, men som var ejet af nationalt misliebige personer. Der er en glidende overgang fra den sidste krigsvinter til retsopgøret – hvis ellers det er det rigtige udtryk at bruge.

Efter forhandlings- og samarbejdspolitikens sammenbrud på regeringsplan august 1943 fik det stor symbolsk betydning, at den tyske aktion mod hær og flåde førte til hovedparten af fladens sænkning. Det var et meget synligt bevis for, at der var trukket en grænse for samarbejdet.

I første omgang kom Danmark ret pænt gennem befrielsen 5. maj. Der stod en ny regering parat, og den illegale hær, der aldrig kom i kamp, påtog sig de mange interneringer af folk, man mente var truede på grund af deres forhold til den tyske besættelsesmagt. Det løb efterhånden op i ca. 40.000. De var naturligvis lige så grundlovsstridige, som kommunisternes internering havde været i 1941, og denne gang nøjedes man ikke med at internere de nazistiske rigsdagsmænd. Man tog Bondepartiets med for nu at være på den sikre side, skønt det siden viste sig, at der ikke var en holdbar sag mod nogen af dem. Men ingen protesterede, udover dem selv naturligvis. Hvis begrundelsen alene var at beskytte de berørte, må man sige, den lykkedes ret godt. Der blev vel skudt en snes stykker under arrestationerne

eller i et enkelt tilfælde som en simpel likvidering. Men går vi til Frankrig, hvor noget tilsvarende ikke var forberedt, finder vi helt andre tal. Nogen siger, at der ved lynchjustits blev dræbt 25.000, andre siger 40.000. Vi ved det ikke præcist. Vi ved kun, at der skulle meget lidt til. Blandt dem, der blev skudt, var en hel del af de såkaldte tyskerpiger, som man i Danmark dog nøjedes med at klippe håret af. Nuvel, vi er jo heller ikke så varmlodet et folkefærd som franskmændene, eller...

Selve retsopgøret var på flere måder juridisk kritisabelt, således at man indførte straffelove med tilbagevirkende kraft, som det i øvrigt også var sket under besættelsen, om end under ufri vilkår. Men det er et spørgsmål, hvor relevant en juridisk kritik egentlig er. For retsopgøret var i bund og

grund en gengældelse, en art forsinket krigshandling, og juraen kom kun ind som en begrænsende faktor. Man skal ikke glemme, at man også under de allieredes Nürnbergprocesser måtte gribe til lovgivning med tilbagevirkende kraft. Forbrydelser mod menneskeheden var et nyt begreb i de europæiske retssale.

Særlige problemer voldte den såkaldte værnemagerlovgivning, og det var ikke specielt for Danmark. Man måtte jo alle steder erkende, at man for at overleve måtte producere for besættelsesmagten. Her lovgav man mod leverancer, der var sket "på utilbørlig vis" og lod i hovedsagen Sorteper gå videre til domstolene, der i loven kun fik anvendt nogle forhold, man skulle tage hensyn til, men ikke fik at vide, hvor grænsen for det strafbare gik. Denne del af retsopgøret blev naturligvis omstridt.

Der stod mindre blæst om de grove sager, dem om stikkervirksomhed, mord og tortur, dem der kunne ende med en dødsdom. Da man ved lovens vedtagelse, genindførte dødsstraffen, var der enighed om, at den kun skulle bringes til udførelse i de groveste tilfælde, mens man skulle benåde i de mindre grove sager. Men det blev jo et spørgsmål om, hvor de store kartofler hører op og hvor de små begynder, og en kendsgerning er det i hvert fald, at Danmark rykkede godt op på den europæiske skala, hvad henrettelser angår. Selv om vi ikke stod mål med Frankrig og Belgien, kom vi dog klart foran Holland og Norge. 46 henrettelser blev det til mod kun 40 i Holland, hvis befolkning dog var tre gange så stor, og af dem var endda de fem tyskere, mens ingen tyskere blev dødsdømt i Danmark. Og i Norge, hvis befolkning var lidt mindre, blev kun 25 henrettet, heraf 13 tyskere, altså kun 12 ofre for det indre opgør. Jeg kender ikke nogen forklaring på den forskel. Måske spil-

lede det en rolle, at man i Norge og Holland hurtigt fik gennemført sagerne mod de nazistiske ledere, Quisling og Mussert, så man kunne sige, at man havde gjort op med hovedmændene. I Danmark havde vi jo ikke en tilsvarende sag. I alle tilfælde hører den svage danske benådningspraksis med i billedet af danskernes reaktion på besættelsen.

Undersøgelsen af politikernes forhold foretaget af den parlamentariske kommission har affødt megen mytologi. Ofte ser man den påstand, at det var politikerne selv, der skulle bedømme deres egen politik. Men det er en misforståelse. Kommissoriet var en næsten ordret afskrift af Frihedsrådets fordring fra november 1943, ikke om en undersøgelse af politikken som sådan, men af enkelte ministres og embedsmænds optræden, altså om nogen så at sige var gået bag om ryggen på de øvrige politikere, så der var grund til at rejse rigsretssag eller tjenestemandssag, og det er jo noget ganske andet. Frihedsrådet havde ikke til hensigt at stille politiske modstandere for retten. Den slags overlod man til nazisterne.

Det tilsvarende problem var større i Norge, hvor der blev nedsat en lignende stortingskommission. Her lå Rigsrådsforhandlingerne i sommeren 1940 som en varm kartoffel. Vi kan se af Christmas Møllers dagbog, at kong Haakon i London sagde til ham, at han ikke ville hjem, før der var valgt et nyt storting. Men her gjorde Stortinget så det ganske fornuftige, at det selv udlod at udtale sig og i stedet overlod materialet til historikeren Sverre Steen, hvis fagligt fremragende afhandling blev trykt som et bind i den samlede betænkning.

I øvrigt er det interessant at sammenligne den politiske effekt, besættelsen fik i de forskellige lande. Det ser ikke ud til at modstandskampen har spillet nogen større rolle for vælgerne. I Danmark fik kommuni-

sterne en stor fremgang i 1945, men den var ikke meget større end de svenske kommunisters og beroede vel mest på, at Sovjetunionen nu for en tid var regnet blandt vennerne. Vi havde heller ikke i større målestok det problem, at eksilpolitikere i almindelighed gled ud af den hjemlige politik. I Norge lykkedes det kun for Trygve Lie at bevare en toppost, i Belgien kun for Paal-Henri Spaak, i Holland ikke for nogen af Londonregeringens medlemmer. Andre havde taget over, og de var blevet fremmede, som det i Danmark da også skete for Christmas Møller, skønt han blev udenrigsminister i befrielsesregeringen. Også ved overgangen til fredsforhold oplevede Danmark en usædvanlig grad af kontinuitet.

Stiller vi spørgsmålet om, i hvor høj grad politikerne og modstandsbevægelsen nåede deres mål, må svaret være, at det gjorde de begge to. Samarbejdspolitikens mål var, som Stauning udtrykte det om aftenen den 9. april at skåne befolkningen for krigens følger, og det lykkedes stort set. Det samlede tab af menneskeliv i og uden for landets grænser oversteg ikke 2 promille af befolkningen, og den befolkning var krigen igennem Europas mest velnærede. Og at 99 % af den jødiske befolkning slap levende gennem krigen var en international sensation.

Modstandsbevægelsen enedes kun om to programpunkter: retsopgøret, som jo blev gennemført efter dets retningslinier, og et endegyldigt brud med dansk neutralitet. At det sidste lykkedes, var især et resultat af, at verdenssituationen ændrede sig, så Danmark nu fik en alliancemulighed, det ikke før havde haft. Men neutraliteten var allerede kommet i miskredit, og ikke mindst kommunisterne havde under diskussioner i Frihedsrådet stået skarpt på dette punkt og kom således ved skæbnens ironi til at yde et

bidrag til Danmarks indtræden i NATO.

Skal jeg til slut kort sammenfatte, hvorfor og hvordan Danmark blev besat af tyske tropper under Anden Verdenskrig, må det slås fast, at det ikke i synderlig grad havde sammenhæng med dansk politik. Besættelsen fandt sted som et i virkeligheden overflødig led i den europæiske borgerkrig, der kostede Europa sin ledende rolle i verdenspolitikken. Beslutningen om at bøje sig den 9. april var vel særlig nærliggende for den socialdemokratisk-radikale regering, og den borgerlige opposition betonedede, da den trådte ind i samlingsregeringen, at den ikke tog medansvar for den. Men om en anden regering i den givne situation havde handlet anderledes, kan vi ikke vide, og det er vel egentlig tvivlsomt. Da det norske storting om aftenen den 9. april besluttede at søge nye forhandlinger, var der ingen uenighed mellem Højre og Arbejderpartiet. Situationen var afgørende.

Den danske reaktion på besættelsen rummede som i andre lande både modstand og samarbejde, det sidste i en særlig form, fordi det lå på politisk plan. Det sidste betød, at Danmark blev udsat for mindre udfordringer end andre besatte lande og derfor ikke havde samme anledning til at ofre demokratiet for national selvstændighed, skønt nationalismen også i den danske opinion var det bærende element. I dag, hvor Tyskland er en god nabo, er der en tilbøjelighed til at fremhæve det antinazistiske element i folkestemningen. Men i virkeligheden var den først og fremmest så antitysk, som dansk nationalisme havde været i hundrede år.

Der var nok en modsætning, men til syvende og sidst også et samspil mellem samarbejde og modstand. Tilsammen bevirkede de, at Danmark så at sige fik smør

på begge sider af brødet, slap relativt smertefrit gennem krigen og endte med de facto at blive anerkendt som allieret uden at have været med i krigen.

Denne artikel er en let revideret version af et foredrag, holdt i 2004 i Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie.

Litteratur:

Jean-Pierre Azéma et Francois Bédarida: Vichy et les Français (1992).

Ole Brandenburg Jensen: Infiltration, kollaboration og nødvendigt samarbejde. Hovedtræk af de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945. Utrykt ph.d.-afhandling (2004).

Henning Poulsen: Besættelsesårene 1940-1945 (2002).

Sverre Steen: Riksrådsforhandlingene (1947).
Innstilling fra Undersøkelsseskommissjonen av 1945 bd. 3.

Survey of International Affairs 1939-1946.
Hitlers Europe (1954).

Werner Warmbrunn: The Dutch under German Occupation 1940-1945 (1963).

